

ИСТОРИЈА И ОДГОВОРНОСТ

Др Олга МАНОЈЛОВИЋ ПИНТАР
Институт за новију историју Србије

Редакција *Токова историје* и у овом броју читатељкама и читаоцима презентује интригантан део зборник радова *The Ethics of History*, који су уредили Дејвид Кар, Томас Флин и Рудолф Макрил (David Carr, Thomas R. Flynn, Rudolf A. Makkreel).¹ Овога пута представљамо део текста немачког историчара Јерн Ризена (Jörn Rüsen) „Одговорност и неодговорност у изучавању историје: критичко разматрање етичке димензије у раду историчара” (Responsibility and Irresponsibility in Historical Studies: A Critical Consideration of the Ethical Dimension in the Historian’s Work).²

Јерн Ризен је свакако један од најзначајнијих теоретичара историје данас, посебно познат по концепцији *наративне абривијације и анализама историјске свести*. Он је председник Института за хуманистичке науке у Есену, а био је дугогодишњи директор Центра за интердисциплинарне студије Универзитета у Билефелду и професор Универзитета у Бохуму и Билефелду. Последњих година, Јерн Ризен је анализама *историјске културе* отворио нове путеве историјских истраживања и разумевања историјских феномена и процеса.³

¹ David Carr, Thomas R. Flynn, Rudolf A. Makkreel (eds.), *The Ethics of History*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2004.

² Jörn Rüsen, „Responsibility and Irresponsibility in Historical Studies: A Critical Consideration of the Ethical Dimension in the Historian’s Work”, *The Ethics of History*, Illinois, 2004.

³ Из изузетно обимне библиографије издвајамо: Jörn Rüsen, *Für eine erneuerte Historik: Studien zur Theorie der Geschichtswissenschaft*, Stuttgart, 1976; *Historische Vernunft: Grundzüge einer Historik I, Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*, Göttingen, 1983; *Rekonstruktion der Vergangenheit: Grundzüge einer Historik II, Die Prinzipien der historischen Forschung*, Göttingen, 1986; *Lebendige Geschichte: Grundzüge einer Historik III, Formen und Funktionen des historischen Wissens*, Göttingen, 1989; *Zeit und Sinn, Strategien historischen Denkens*, Frankfurt am Main, 1990; *Geschichte im Kulturprozess*, Bohlau, 2002; *History, Narration – Interpretation – Orientation, (Making Sense of History)*, New York, 2005.

У тексту који се налази пред читаоцима и читатељкама, разматрајући три нивоа историјске објективности, од којих сваки носи и елементе необјективности (објективност према савременом друштву, које на представама прошлости креира идентитет; према будућим генерацијама и најзад према прошлим генерацијама), Ризен развија и разматра термин *темпоралне интерсубјективности*, који препознаје као основ историјске одговорности. Истичући да одговорност историчара лежи у начину на који интерпретира чињенице, Ризен је историјско вредновање перципирао као предуслов културне оријентације савременог друштва. У том смислу, он је издвојио постулате који историчара чине одговорним пред прошлосту: на првим месту императив правичности према мртвима, затим прихватање нормативног наслеђа, достигнућа и спотакнућа, па чак и злочина, и потребу да се прихвате очекивања и претње претходних генерација. На овим поставкама отворио је дилему на који начин усагласити вредносне ставове прошлости и садашњости: да ли, уколико признајемо да је неисторично вредновати прошлост правилима садашњости, то значи да, на пример, нацистички злочини губе негативни карактер пошто су учињени у складу са нацистичком идеологијом?⁴

Ризен је историју видео као својеврсног медијатора између нормативног хоризонта и система вредности из прошлости и оних у садашњости. Историја је средина која уједињује различите агенте у темпоралној интерсубјективности (или привремено разумљивој субјективности), повезујући два вредносна система у нормативну и облигаторну заједницу, током протока времена.

У тексту је такође, као посебно интригантан, издвојен однос термина „одговорност” и „стид” и на тај начин отоврене анализе трансфера генерацијске одговорности. Пример припадника немачке нације рођених после 1945. код којих је присутан „нејасан осећај одговорности и стида”⁵ у односу према холокаусту, омогућио му је разматрање такозваног „менталног” тела људских бића, које је препознао у етничкој, верској и националној заједници.

Из савремене перспективе, Ризен је у *Volksgeist*-у препознао ментално тело, које је током последња два века са развојем феномена нације и национализма, давало идентитет заједницама. *Дух нације*, како га је именовала романтичарска филозофија, постао је еквивалент породичних веза блискости архаичних заједница. Међутим, по Ризену, последњих деценија, он је почео да бледи, а насупрот њему, нови „концепт менталног тела људи који разумеју дугачак ланац генерација још увек живи, на пример, у уобичајеној идеји кинеске, индијске, или западне културе, или у значајније обрађеној

⁴ Jörn Rüsen, *n. d.*, str. 203.

⁵ Исто, стр. 204.

форми *дубоког културног кода*". Ризен је нови пожељнији облик духа нације препознао у Erinnerungsgemeinschaft – (Community of Remembrance) – односно *заједници сећања*.⁶ „Овај термин потврђује ментални, или чак духовни карактер тела историјског заједништва” али, додао је Ризен, он „превиђа чињеницу да није сећање оно што конституише заједништво, већ да су стварни догађаји са нормативним значењем и културном снагом ти који конституишу сећање.”

Јерн Ризен

ОДГОВОРНОСТ И НЕОДГОВОРНОСТ У ИЗУЧАВАЊУ ИСТОРИЈЕ: КРИТИЧКО РАЗМАТРАЊЕ ЕТИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ У РАДУ ИСТОРИЧАРА (одломак)

Три нивоа одговорности

У историчаревом раду постоје три нивоа одговорности. Први је очигледан: историчари су одговорни својим савременицима за испуњавање специфичних потреба оријентације које се тичу сећања на прошлост. Они су заговорници колективног сећања и одговорни за његово уређење.

Други ниво допуњава одговорност према садашњости: историчари су одговорни за будућност утолико што се она тиче њихове интерпретације прошлости. Не постоји историјска мисао без више-мање скривене перспективе временске промене која води у будућност и служи као фактор интенционалног вођења људске активности.

Трећа одговорност се тиче прошлости: историчари су одговорни за преузимање тековина прошлости. Они треба да буду праведни према људима из прошлости и да изађу на крај са злочинима и ужасима који припадају том наслеђу. Та врста одговорности данас привлачи највећу пажњу, не само метаисторије већ и практичне политике на пољу историјске културе.

1. Историчарева одговорност за остваривање практичне сврхе историјског сећања је очита: историја је саставни део оријентације културног живота. Она даје смисао искуству случајне временске промене, што људима којих се то тиче омогућава да изађу на крај с њом у свом свакодневном животу. Историјско сећање треба да допринесе вредновању и легитимисању садашњег реда ствари. (То је прост разлог зашто су модерне државе увеле наставу историје као нужан део наставног програма.) Ниједан компетентан

---

⁶ Исто, стр. 207.

учесник у друштвеном и политичком животу није лишен познавања историје. Друштвена и политичка компетенција у историји укључује способност да се дели и подноси колективни идентитет, да се њему доприноси, а да се истовремено у њему добије место за сопствени лични идентитет. Историја је одговорна за идентитет, тј. за уравнотежену везу између искустава прошлости и очекивања будућности у односима које особе и групе имају између себе и са другима. Она треба да потврди (или – у неким случајевима кризе идентитета – да критикује или разложи) вредности самопоштовања, и дистанцу према другима и разлику према њима у личној и друштвеној перспективи. То се чини потврђујућом снагом искуства прошлости. Тако је нпр. национална историографија XIX века била обликована историчаревом одговорношћу за снажан национални идентитет. Она је укоренила нови, у многим случајевима чак револуционарни, колективни идентитет назван „нација” у срж покретачких снага историје. Хајнрих фон Сибел (Heinrich von Sybel), Ранкеов ученик и истакнути представник немачког историцизма пруске школе, изразио је ту обавезу у свом наступном предавању „О статусу модерне немачке историографије” (1856):

„Било је историографа из свих странака, али више није било објективних, непристрасних историчара без емоција. Јако значајан напредак! Будући да је очигледно да прави историчар не може да израсте без етичких убеђења, нема ни правог убеђења без одређеног односа према питањима религије, политике и националности која покрећу свет...”⁷

Данас се многи историчари сматрају одговорнима за ослобођење националног идентитета од његових традиционалних ограничења униформности и агресивности (према унутра и према споља) у корист отворенијег односа према културним разликама у једном свеобухватнијем политичком систему. Исто важи за шири опсег културног идентитета: идеолошка идентификација човечанства са особинама савремене западне културе је доживела радикалну постмодерну критику, која је довела до нове свести о културним разликама и посебностима. Та критика следи историчареву одговорност која се тиче идентитета: она је поставила принцип (узајамног) признавања разлика на оно место где је по традицији универзалност људског рода попримала униформне црте Запада.⁸

⁷ Es gab Geschichtsschreiber von allen Parteien, aber es gab keine objektiven, unparteiischen, blut- und nervenlosen Historiker mehr. Ein höchst erheblicher Fortschritt! Denn so gewiß der echte Historiker nicht ohne sittliche Gesinnung heranreifen kann, so gewiß gibt es keine echte Gesinnung ohne ein bestimmtes Verhältnis zu den weltbewegenden Fragen der Religion, der Politik, der Nationalität... (Heinrich von Sybel, „Über den Stand der neueren deutschen Geschichtsschreibung”, in *Kleine historische Schriften*, 3rd. ed., (Stuttgart, 1880, 354).

⁸ Упоредити: Jörn Rüsen, „Vom Umgang mit den Anderen – zum Stand der Menschenrechte heute...” *Internationale Schulbuchforschung*, 15 (1993), 167–78.

Али историјска одговорност има и негативну страну: ако историчари пропусте да обратe пажњу на потребе за оријентацијом у свом времену које се тичу временског оквира практичног живота и изградње идентитета, може се говорити о неодговорности. До ове неодговорности долази кад историчари игноришу систем вредности који треба потврдити и оживотворити, или кад га на једностран начин примењују на искуство прошлости. С друге стране, неодговорно је ако историчари игноришу, превиђају или прикривају амбивалентности или противречности у односу између искуства и вредности у историјском сећању. У том пропусту лежи специфична неодговорност коју треба шире размотрити, будући да је у последње време постала важно питање метаисторије.

Историјско мишљење је одговорно за способност да они којима се обраћа делају у складу са историјским искуством у стабилном оквиру саморазумевања. Зато оно мора да уклони терет прошлости ради слободне перспективе будућности. У целини узевши, историјско памћење је врло селективно и ефикасно у заборављању; ово важи и за опсежан рад историчара. Он представља прошлост на такав начин да она остаје релевантна за садашњост и да постаје саставни део културне оријентације у људском животу. Али, истовремено, дозвољава се да се прошлост делимично заборави ако не може да прође филтер релевантности.

Обрађујући и рукујући тим филтером који се састоји од система вредности и норми, историчар може упасти у замку неодговорности. Замка је увек отворена ако нешто из прошлости што је релевантно за садашњост противречи, опонира или спречава историјску потврду система вредности који сачињава историчарево друштво. Болна искуства која нису савладана имају тенденцију да буду потискивана, али и у свом потиснутом виду остају делотворна, и истовремено неприметна. Противно је историјској одговорности признати и дозволити, или чак подржавати и следити такво потискивање. У том случају историчарев рад спречава артикулацију историјског искуства које је делотворно у животном свету свог времена.

Треба закључити да у историчареву одговорност спада одговорност да се откривају не само оне особине прошлости које се уклапају у самопоштовање савременика, већ и откривање оних скривених али делатних поремећаја у њиховом самопоштовању који имају корен у трауматским и потиснутим историјским искуствима. Историјска одговорност укључује обавезу да се открију, и ако је то могуће, разреше поремећаји у временској кохеренцији животних форми и идентитетских концепата. На метафоричан начин, може се говорити о исцелитељској или терапеутској функцији историје за коју су одговорни историчари.

2. Другу димензију историјске одговорности чини повезаност са будућношћу историјског мишљења. Историјска оријентација директно или

индиректно укључује будућу перспективу за релевантне активности. Ова инхерентност будућности у представљању прошлости се може концептуализовати на различите начине, тј. као трајање традиције, као критика застарелих форми живота или као продужетак развоја догађаја. Данас можемо пратити растућу свест о одговорности људи данашњице за животне услове њихових потомака у будућности. Та свест је иницирана претећим еколошким проблемима: једноставан наставак и проширење преовлађујућег индустријског израбљивања природе ће неизбежно уништити природне услове за живот људи у будућности. Одговорност да се сачува природа за будуће генерације има последица на историјско мишљење, које још нису довољно разматране. Будућност постаје наглашен и разрађен аспект третирања прошлости, да би се изашло на крај са животом у садашњости.

Историјска одговорност за будуће перспективе живота људи се руководи системом вредности сачињеном од нада и претњи. Преданост тим вредностима омогућава историчарском раду у његовој практичној функцији да преко свог представљања прошлости открива могућности и шансе за делање. Он може пропустити ово достигнуће ако своју интерпретацију историјског искуства не усмери ка спонтаности људске активности, односно ка менталној тачци у којој акције добијају своје интенционално усмерење. Без тога, сваки елемент етичке посвећености ће бити избачен из сагледавања будућности. То је случај ако историчар представља прошлост као затворену предестинацију будућности, тако да је будућност само нужна последица или проста екстраполација услова већ насталих у прошлости или створених садашњим активностима. Онда нема потребе за даљим етичким ангажманом. У том случају, добар део потенцијала људске активности се искључује његовом историјском оријентацијом: он само саветује актерима да наставе да следе предодређени ток историје. Примери овакве неодговорности су они концепти развоја који су уобличени попут природних закона. Прошлост и будућност су стопљене у једно у непрекинутом ланцу времена, без простора за трансформације које би биле подстакнуте вредностима или за критичко оповргавање унапред одређеног историјског развоја.

Овакав неодговоран концепт будућности као нужне последице прошлости, снабдева људску активност убеђењем да се прошлошћу може овладати, по аналогiji о надвладавању природе технологијом. Овакво убеђење може да увећа самопоштовање актера до фантазије о свемоћи: могу да помисле да могу да управљају током историје познавајући целокупан закон њеног развоја. Истовремено то слаби њихов идентитет лишавајући их слободе да негирају и превазиђу ограничења која је прошлост уградила у могућности будућег живота.

3. Трећа димензија историјске одговорности је повезана са самом прошлошћу. Овде је вредносни систем историјске интерпретације повезан

са системом вредности људи који се интерпретирају и њиховим чињењем или нечињењем. Ово изгледа као зачуђујућа и необична мисао, будући да је прошлост прошла, а њено представљање у садашње оријентацијске сврхе је питање система вредности те оријентације.

Али ја инсистирам на томе да је сам систем вредности повезан са вредностима и нормама које су утицале на дела људи који више нису живи. Овај однос је важан за одговорност историчара, јер чини саставни део ауторитета према коме осећају одговорност и који користе да оправдају свој рад.

Једноставан пример свакодневног облика историјског мишљења је понос који људи осећају у вези са достигнућима прошлости која су остварили њихови преци. Они о тим достигнућима мисле као да су их они сами остварили. Други пример су разни начини на које се негује традиција. У том случају, систем вредности из прошлости који је укоренен у данашњем начину живота се прихвата као још увек обавезујући. Он важи јер је већ важио; прошлост продире у садашњи систем вредности, а они који живе према том систему се осећају одговорнима за саму прошлост која је део њиховог живота у садашњости. Без те одговорности и с њом повезаних делатности на њеном неговању, оријентациона снага традиције би полако нестала. Дobar део рада историчара је посвећен њеном неговању – у најмању руку продукцији знања које је саставни део уџбеника у општем образовању.

Опсежнији вид преданости прошлости и одговорности према њој је обожавање предака у архаичним друштвима. Свака преданост пореклу (каква се може наћи у различитим заједницама) имплицира нормативни однос према прошлости, што је чини историјски присутном. Овде није вредносни систем садашњице тај који прошлости даје животне црте, већ је вредносни систем прошлости тај који неговањем даје форму, виталност и моћ убеђивања садашњем реду ствари.

Та одговорност је обично повезана са достигнућима прошлости која су постала саставни део садашњег реда ствари. Одговорност се остварује потврђивањем. Али постоји још једна могућност одговорности: супротна потврђивању. У том случају историчари се осећају одговорнима за активности које негирају њихов сопствени систем вредности и ремете ред ствари чији су они део. Због преовлађујуће функције историчарског рада – да личном и колективном идентитету да стабилност у променама током времена – ова одговорност се лако може превидети и често се испушта у делатном практиковању историјске културе. Али бар у последње време може се приметити растућа важност ове одговорности за мрачну и оптерећујућу страну прошлости. Један пример је форсирање положаја жртве у представљању нечијег историјског идентитета у политичкој борби

за власт и признање. Други пример је све већи значај службених извињења за злочине или недела једног народа или државе над другима у прошлости. Таква извињења су постала део симболичне спољне и унутрашње политике.

Какву врсту историјске одговорности можемо овде видети и како је могуће бити одговоран и осећати се одговорним за нешто из прошлости што нису урадили они који се позивају на одговорност, а који су чак спремни да је прихвате?

Ово питање нас води у етичко царство историчаревог рада које заслужује да се поближе испита, будући да јасно противречи распрострањеном мишљењу интелектуалаца (укључујући наравно и метаисторичаре) да је историја измишљотина и приписивање узрока. По том мишљењу нити нам се шта може приписати, нити се може осећати икаква одговорност за оно што ми сами никада нисмо урадили нити смо икада намеравали да урадимо.

Али ова порука прошлости за људе данашњице, са којима је објективно повезана, може да омане. Онда можемо говорити о историјској неодговорности која се тиче конститутивне преданости историчара а која је повезана са нормативном димензијом активности из прошлости. Таква неодговорност се може појавити у два вида: или се прошлост сматра за неизбежну каузалност судбине не само за нас који смо њоме условљени већ и за оне који су у њој живели; или се сматра за неважну и безначајну за вредновање којим се историчари накнадно баве. У оба случаја, било каква етичка квалификација или моралност прошлости као примера историјске одговорности се распршује – у пуки лабави однос или чак у безначајно гомилање чињеница. Онда је било које одговорно вредновање наступа накнадно и само пројекција историчара у прошлост значења и значаја. Прошлост као таква је постала постварена или замрзнута фактичност, а сав њен значај и важност за оријентацију садашњег деловања и праксу стварања идентитета је инпут из садашњости у искуство прошлости. Историјска неодговорност, дакле, значи да су људи из прошлости лишени свог достојанства избора или слободе. Евалуационе процедуре историјског тумачења прошлости се одвијају у чистој арбитрарности која потпуно занемарује чињеницу да су и историчари који вреднују културно поникли на основама смисла и значења које су им под ноге положили људи из прошлости. Ова неодговорност се може превазићи само кад историчари прошлости врате црте слепе среће и случајности, у оној мери у којој она условљава да се околностима и животу у садашњости приступи разумним делањем.